

**O'ZBEK TILINING ASSOTSIATIV LUG'ATINING ILMIY-AMALIY
AHAMIYATI**

Xamidova Zulfizar Akmaljon qizi,

Toshkent Kimyo Xalqaro universiteti Namangan filiali talabasi

Annotatsiya. *Maqolada assotsiativ lug'at tuzish zarurati, til va tafakkur integratsiyasini o'rganishda hamda lug'atlarning ta'lim, ilmiy tadqiqot va amaliyotidagi ahamiyati haqida fikr yuritilad..*

Kalit so'zlar: *assotsiatsiya, assosativlik, assotsiativ lug'at, lison, til, tafakkur, mexonizim, leksik, denetativ, leksema, ong, integratsiya, pisixalingvistika, texnologiya, sun'iy intilekt, ta'lim.*

Аннотация. *В статье рассматривается необходимость создания ассоциативного словаря, значение словарей в изучении интеграции языка и мышления, в образовании, научных исследованиях и практике.*

Ключевые слова: *ассоциация, ассоциативность, ассоциативный словарь, язык, мышление, механизм, лексический, денотативный, лексема, сознание, интеграция, психолингвистика, технологии, искусственный интеллект, образование.*

Annotation. *This article examines the need to create an associative dictionary and the importance of dictionaries in studying the integration of language and thought, in education, scientific research, and practice.*

Key words: *association, associativity, associative dictionary, language, thought, mechanism, lexical, denotative, lexeme, consciousness, integration, psycholinguistics, technology, artificial intelligence, education.*

Bugungi globallashuv davrida tilshunoslikning eng muhim yo'nalishlaridan biri sifatida lug'atshunoslik taraqqiy etib bormoqda. So'z boyligi va uning ongda aks etish mexonizmini chuqurroq o'rganish uchun turli turdagi lug'atlar yaratilmoqda. Shulardan biri – assotsiativ lug'atlar bo'lib, ular so'zlarning ma'nosi emas, balki inson ongida uyg'otadigan assotsiatsiyalarini ham yoritadi.

Assotsiativ lugʻat til va tafakur integratsiyasini oʻrganishda muhim manba hisoblanadi. Mashhur rus psixolingvisti A.A.Leontyev “soʻz inson ongida faqat maʼnosi bilan emas, balki boshqa soʻzlar bilan uygʻunlashgan holda yashaydi” deya takidlagan. Ushbu soʻzlar isboti sifatida A.A.Leontyevning taxriri ostida 1977-yilda chiqqan rus tili materiallariga asoslangan ilk assotsiativ lugʻat kitobini olishimiz mumkin. Demak, assotsiativ lugʻatlar tilning yashirish qatlamlarini, yaʼni inson xotirasi va madaniy xotira orasidagi bogʻlanishlarni ochib beradi.

Keyingi yillar davomida nemis, fransuz, ispan, ukrain, bolgar, belorus, xakas, latish, qozoq, yoqyt, turk, qirgʻiz va boshqa tillarning assotsiativ lugʻatlari ham mavjud. Biroq oʻzbek tilida bu turdagi lugʻatlar xali mavjud emas edi. Toʻgʻri oʻzbek tilshunosligida ham bu masalaga eʼtibor qaratilgan, lekin bu keng kolamda emasligi sohalarda qiyinchilik tugʻdiradi. Yillar davomida izlanishlar va organishlar orqali soha yuzasidan yana uygʻonish yuz berdi. Buning isboti sifatida 2019-yilda bosib chiqarilgan Durdona Lutfullayeva, R.Davlatova, B.Tojiboyevlar tomonida chiqarilgan oʻzbek tilining assotsiativ aloqasini ifoda ettiruvchi lingvistik lugʻat hisoblanadi. Ana endi bu lugʻatning zarurati bir necha asosiy sabablar bilan izohlanadi:

1. Tilning ichki mexanizimlarini ochib berish uchun beradi.

Assotsiativ lugʻat esa odamlarning ongida soʻz qanday uygʻotishlar, qanday bogʻlanishlar hosil qilishini koʻrsatadi.

Masalan, “non” soʻzi oddiy lugʻatda “bugʻdoy un mahsulida tayyorlanadigan taom” deb izohlanadi.

Ammo assotsiativ lugʻatda “ona”, “roʻzgʻor”, “halollik”, “mehmon” kabi xalq ongidagi yashirin maʼno va tasavvurlar ochiladi.

2. Madaniy-milliy qadriyatlarni ifodalash uchun. Soʻzlar orqali xalqning dunyo qarashi, qadriyatlari, mentaliteti nomoyon boʻladi.

Assotsiativ lugʻat - tilning nafqat leksik jihatdan, balki madaniy xotira va milliy tafakkur bilan ham bogʻlaydi.

Masalan, “qurbonlik”, “kelinsalom”, “xayit”, “doʻppi”, “choʻpon”, “roʻmol” leksemalari denotativ maʼnosidan tashqari ular ifoda etgan udum va kiyimlarning

o'zbek xalqi madaniyatiga xosligi va milliyligini ifoda etishi haqida ma'lumotni tashidi.

3. Psixolingvistik va tilshunoslik tadqiqotlari uchun.

Bu lug'at psixolingvistika uchun asosiy empirik material hisoblanadi.

Olimlar orqaliy so'zlar odam ongida qanday ishlashi, tezkur assotsiatsiyalar qanday shakllanishi, til va tafakkur o'rtasidagi aloqalarni o'rganish imkoniyati yaratiladi.

Shunday qilib nega aynan zamon talibi deb aytganligimizni tasdiqlashimiz mumkin.

Til o'qitish assotsiativ lug'atlardan foydalanish o'quvchi so'z boyligini tez samarali kengaytiradi. Chunkiy so'zlarni alohida emas, balki bog'lanishlar tizimida o'rganish, ularni tezroq eslab qolish imkonini beradi. U.U.Karimov ta'lim jarayonida assotsiyalardan foydalanish "talabalarda ongli yondashuv va tezkor xotirani kuchaytiradi", - deya qayd etadi.

Bugungi davrda assotsiativ lug'atlar nafaqat nazariy, balkiy amaliy jihatdan ham zarur. Ularning qo'llanilish sohalari:

1. Sun'iy intellekt va til texnologiyalari – so'zlarning yashirin bog'lanishlarini model qilishda;

Xozirgi kundgi eng katta axborot manbai hisoblangan ChatGPT (sun'iy intilekt chat botlari). bu kabi tizimlar so'zlarning yashirin assotsiatsiyalarini model qiladi.

Masalan siz "ona" desangiz, tizim "mehr", "farzand", "tarbiya" kabi bog'lanishlarni topib chiqadi. Bu jarayon inson ongida assotsiativ lug'at ishlashga o'xshaydi.

2. Reklama va marketing – mahsulot nomlari va shiorlar odamda qanday assotsiatsiya uyg'otishini aniqlashda;

Misol uchun "Apple" va "Innovatsiya" assotsiatsiyasini olaylik. Apple kompaniyasi mahsulotlarida "think Different" shiori bilan "yaratuvchanlik", "zamonaviylik", "yangilik" assotsiatsiyasini uyg'otadi. Natijada odam ongida "Apple" so'zi faqat "telefon" emas, balkiy "texnologik yangilik va prestij" bilan

bog'lanadi.

Keller (1993) "Brend assotsiatsiyasi modeli"da iste'molchi ongida hosil bo'ladigan ijobiy assotsiatsiyalar brend qiymatini oshirishini takidlaydi.

3. Madaniyatlararo muloqot - turli xalqlarda bir xil so'z turlicha assotsiatsiya uyg'otishini tahlil qilishda. Misol uchun? "Dog" (it) so'zini olaylik

G'arb madaniyatida (AQSH, Yevropa): "sodiqlik", "do'st", "oilaviy uy hayvoni" bilan assotsiatsiyalanadi. Masalan, ingliz tilidagi "man's best freand" iborasi bunga misol.

Sharqiy musulmon madaniyatida (masalan, O'zbekiston, arab davlatlari): ko'pincha "nopoklik", "yovoyi hayvon", "qo'riqchi" tushunchasi bilan bog'laydi. Anna Wierzbick (1997) o'zining "Anderstading Cultures Through Their Key Words" asarida bu turdagi semantik farqlarni tahlil qilgan.

Yana bunga qo'shimcha qilib E.S.Kubryakova assotsiatsiyalar tilshunosligda "inson taffakurining psixologik izlari" sifatida qaralishi kerakligini ta'kidlaydi. Bu fikr assotsiativ lug'atlarning nafaqat lug'atshunoslik, balki psixologiya va madaniyatshunoslik uchun ham muhimligini isbotlaydi.

Xulosa qilib aytganda, o'zbek tilining assotsiativ lug'atini yaratish – zamon talabidir. Bu nafaqat tilshunoslik va lug'atshunoslik uchun, balkiy ta'lim, psixologiya, madaniyatshunoslik va texnologiya sohalarida hamkatta amaliy ahamiyat kasb etadi. Assotsiativ lug'atlar so'zlarning yashirin bog'lanishlarini ochib berish orqaliy til va tafakkur xususiyatlarini saqlash va tadqiq etishga xizmat qiladi. Shunday ekan, bu borada ilmiy izlanishlar o'zbek leksografiyasining yangi bosqichi sifatida alohida qadrlanishi lozim. maqolada keltirilgan barcha ma'lumotlar shu soha rivoji uchun xizmat qiladi degan umidaman.

Foydalanilgan adabiyotlar royxati:

1. Lutfullayeva D.E. Assotsiativ tilshunoslik nazariyasi. – Toshkent, 2019. – B.47-95.
2. O'zbek tilining assotsiativ lug'ati (milliy-madaniy birliklar). A.Navoiy

nomidagi TDTAU, 2019. – 332 b.

3. Лонтев А.А. Русский ассоциативный словарь. – М., 2002. – В.5-10.

4. link.springer.com.

5. www.jstor.org (The Interpretation of Cultures)

6. scholar.google.com